

Kitap Tanıtımı

İstanbul'dan Bursa - Uludağ'a Bir Seyahat ve İznik - İzmit Üzerinden Geri Dönüş, Adolf Hartleben Verlag, Viyana,1818. X+200 (Ekler,167-182; Yazıtlar 185-200)

Joseph von HAMMER, Umblick Auf Einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da zürück über Nicaea und Nicomedien, (Beilage167-182, Inschriften 185-200)

Ayten Can Tunalı*

Bilindiği gibi J. v. Hammer, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş değerli bir diplomat, aynı zamanda gezgin ve bilim adamıdır. Hammer'in tarihle, özellikle Osmanlı Tarihi ile ilgili eserleri çok iyi bilinmekte ve önemli bir kısmı da Türkçe'ye çevrilmiş bulunmaktadır.

Tanıtmaya çalışacağımız İstanbul'dan Bursa, Uludağ seyahatini konu edinen anıları ise günümüze kadar dilimize kazandırılmadığı gibi , bu alanda yapılan sempozyum ve çalışmalarda da ele alınmamıştır.

Değerli tarihçinin diğer eserlerine oranla daha az önemli görülebilecek bu anıların, özellikle o dönemin Kent Yaşantısı gözlemlerinin ve Osmanlı Toplum Yapısı üzerindeki gözlemlerinin yararlı olabileceği düşüncesi ile yayınından iki asır sonra tanıtmakta yarar görüyoruz¹. Seyahatname Avusturya İmparatoriçesi, Macaristan ve Bohemya Kraliçesi Caroline Auguste'ye ithaf edilmiştir

Sayfa IV ve V'teki ithaf yazısından sonra kitapla ilgili düzeltmeler yer almaktadır. Önsöz,VII-X. sayfaları kapsamaktadır. Önsözde 1804 Ağustos'unda İstanbul'da Avusturya Büyükelçliği'nde çalışan Hammer İngiliz Büyükelçiliği Sekreteri Mr. Straton ve Prusyalı Tüccar Bielfeld Baronu ile İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a, geri dönüş yolunda ise İznik ve İzmit'e yaptığı geziyi anlatmaktadır. Geçtiği bölgelerin doğal güzelliklerinin yanında, halkının yaşam biçimi, tarihi ve tarihi eserleri hakkında bilgi vermektedir.

* Dr., Ankara PTT Başmüdürlüğü'nde uzman

¹ Eser, A.Ü. DTCF Kütüphanesinde Nadir Eserler kısmında Reşer 108238 noda kayıtlı olup,tarafımızdan tercümesi yapılmaktadır.

Napolyon'un, İmparatorluğunu ilan etmesinden sonra Avrupa'da diplomatik bir kaos başlamıştır. Toplantı toplantıyı izlemiş, İngiltere ve Rusya Napolyon'un İmparatorluğu'nun tanınmasına engel olmaya çalışmışlardır. Böyle bir ortamda diplomatik bir kaos içinde bulunan ve Avusturya Elçiliği'nde tercüman olarak çalışan Hammer yukarıda isimlerini belirttiğimiz kişilerle bu geziyi yapmıştır. Fakat 1940 yılında Viyana'da Reinhart Bachofen von Echt tarafından yayınlanan Hammer'in (Erinnerungen aus Meinem Leben) "Hayatımdan Hatıralar" adlı anı kitabının 150. sayfasında Hammer kendisi bu seyahati yaptığını ve yayınladığını belirtmektedir ancak bunun dışında taradığımız kaynaklarda tanıtımını yaptığımız Seyahatname ile ilgili bilgilere rastlayamadık.

X. sayfadan sonra ise 7 Bölüm, Ekler ve Yazıtlar (Kitabeler)dan oluşan Seyahatnamenin I. Bölümüne geçilmiştir.

I.Bölüm Sahil Yolundan Bursa'ya Gidiş (s.1-9) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde İmparatorluğun başşehri İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Bursa'ya giderken yol güzergahı üzerindeki bölgeleri anlatmaktadır. Örneğin, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Gemlik ve Mudanya arasında yer alan köyleri özellikleri ile birlikte aktarmaktadır. Salatalığı ile ünlü olan Engürcek, zeytini ile ünlü Triplia köyleri, Türkler arasında Yeniköy adıyla bilinen fakat Arnavut göçmenlerin yerleşmesinden dolayı Rumlar'ın Albanitochori diye adlandırdıkları köy ve diğerleri.

Hicri 761, Miladi 1351 yılında Osmanlı yönetimine geçen Mudanya'nın tarihi, doğal güzellikleri, yetişen meyve ve sebzeler hakkında bilgi vermektedir. Mudanya'yı anlatırken Hammer insanın kendisini Türkiye'de değil de İtalya'nın en güzel şehirlerinden birinde hissettiğini söylemektedir. Mudanya'nın her tarafından fışkıran kaynak sularına hayran olmuştur.

Mudanya'dan sonra dağlara doğru tırmandığında Rum köyü Miapolis, Çakırhan ve Bursa'nın en zengin adamlarından olan Karacaoğlu'na ait çiftlik gelmektedir. Daha sonra ise Orhan Bey'in güzel eşi Nilüfer'in adını taşıyan ve eski zamanlarda adını Lotus Çiçeğinden aldığına inanılan "gümüş bir yılan gibi kıvrıla kıvrıla Nilüfer Çayı akmaktadır."

Hammer yine yolu üzerindeki Acemler Çeşmesi'nden söz ederken anlatırken, Asya'da yolculuk yapanların bu tür çeşmelere sık rastlayabileceklerini belirtmektedir. Müslümanların bu dünya ve öteki dünya için han, hamam, çeşme, köprü ve cami yaptıklarını anlatmaktadır.

Camiler, hamamlar, köşkler ile çok güzel bir tabloyu andıran Yeşil Bursa'ya Beşikler Kapısı'ndan girildiğini ifade etmektedir.

II. Bölüm, Bursa Şehri'ne ayrılmıştır (S.9-74). Uludağ'ın eteklerinde kurulan Bursa'ya kuzeyden Tabak Kapısı , doğudan Yer Kapısı, batıdan Kaplıca Kapısı, güneyden ise Zindan Kapısı ve Su Kapısı'ndan girildiğini

anlatan yazarımız, şehrin batısında Mudanya ve Çekirge'ye gidilen yolun bulunduğu yerde Eski Kaplıca ve Yeni Kaplıca'nın olduğunu, şehrin öbür yönünde İznik Yolu'nda ise Emir Sultan Mahallesi'nin bulunduğunu yazmaktadır.

Şehrin Emir Sultan Mahallesi tarafında Sultan Orhan'ın yaptırdığı ve hala ayakta olan cami ile yine yüzyılın başında bir yangın sonucu harabeye dönen ve yeniden inşa edilen camiler ile şehrin batısındaki Sultan Murat ve Sultan Beyazıt Camileri hakkında bilgi verdikten sonra bütün doğal afetlere, iklime ve yangınlara dayanan Sultan Orhan tarafından camiye çevrilen Katedral Kilisesi'nden söz etmektedir.

Hammer, Bursa'nın binalarını ve doğal güzelliklerini özetledikten sonra alt başlıklar altında ayrıntılara girmektedir.

Bu alt başlıkları şöyledir:

- 1.Ören yerleri.
- 2.Su Kaynakları
- 3.Kaplıcalar
 - a.Eski Kaplıca b.Kara Mustafa Paşa c.Yeni Kaplıca
 - d.Kükürtlü e.Çekirge, f.Vani g.Boyu Güzel
- 4.Camiler.
- 5.Tekkeler.
- 6.Saray.
- 7.Mezarlar

a.Padişah Mezarları, b.Kutsal Kişilerin Mezarları, c.Bilginlerin Mezarları,

Uludağ, III. Bölüm'de anlatılmaktadır (s.74-89). Bursa'dan Uludağ'a tırmanmaya başlaya Hammer Olympos (Uludağ)'un Eski Çağlardaki mistik Olympos'tan ayrı olduğunu belirtmektedir.

Şehrin arkasında doğuya doğru uzanan yolda dağa doğru çıkılırken yarım saatlik bir mesafede kayalardan oluşan ve ceviz , kestane, kavak ve gürgen ağaçlarının arkasında saklı Amfitiyatro bulunmaktadır. Dağın doruklarına doğru tırmandıkça yazı yaylaklarda geçirmekte olan Yörüklerle rastlar. Aşağı yukarı 800 aileden oluşan Yörüklerin 40'ar, 50'şer aile halinde yaylalara çıktıklarını söylemektedir.

Sultan Orhan'ın Bursa'nın kuşatılmasını yönettiği Gazi Yaylası'nda Yörük Beyi oturmaktadır. Yazar Uludağ'ın doruğuna doğru tırmandıkça geçtiği yaylaların adlarını saymaktadır. Yaylalarda yaşayan Türkmen Çobanların Türkçe konuştuklarını, cesur, çalışkan, becerikli ve misafirperver olduklarını aktarmaktadır. Burada yaşayan Türkmenler (Yörükler) Bursa'da yaşayan Paşa, ya da onun temsilcisine Otlak Vergisi vermek zorundadırlar. Diğer vergileri ise Yörük Ağası'nın topladığını belirtmektedir. Mihaliç'te

oturan Yörükbaşısı'nın ise özellikle evlilik izinlerinde yüksek miktarda vergi almakta olduğunu ifade etmektedir.

Mihaliç'in doğusundaki Yörüklere Akça Köprülü Yörükleri batısındaki Yörüklere ise Kabaş Yörükleri denmektedir.

Yörüklerin yaylaklarından ayrılıp yukarılara doğru tırmandıkça yer alan kayın, çam, kızılçam ağaçları Yörükler tarafından kesilmiş ve azalmıştır.

IV. Bölüm "Bursa'dan İznik'e Yolculuk" (s. 90-98) adını taşımaktadır. Bursa'dan İznik'e giden yolda ilk olarak, Uludağ'dan çıkıp Avrupa ve Asya'yı birbirinden ayıran İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında birleşen suların denize döküldüğü Mudanya'dan sonra İznik Gölü gelir. Bursa'dan İznik'e doğru giderken Bursa ve İznik Gölünü birbirinden ayıran (Arganthonios) Katırlı Dağı gelir. Dağa doğru tırmandıkça Türk köyleri Murad Baba ve Katırlı Köylerinin geldiğini yazdıktan sonra Mudanya Koyu'nun içlerinde Gemlik'in üzerinde bulunan Ömürköy'den Gemlik'e varıldığını belirtmektedir.

Gemlik'in adını çok eski zamanlardan beri korumakta olduğunu söyleyen yazar, Sultan Osman tarafından iki kez kuşatılan, fakat Miladi 1333 (Hicri 734)'de Sultan Orhan tarafında Osmanlı topraklarına katılan Gemlik'in tarihi, coğrafi yapısı ve yönetim biçimi hakkında bilgi vermektedir.

İznik şehri V. Bölümde (s. 99-125) anlatılmaktadır. Hammer Bizanslılar'ın eski sınır kalesi olan İznik'in Araplar, Yunanlılar, Franklar ve Osmanlılar tarafından kuşatıldığını ele geçirildiğini ve geri alındığını söyleyerek, İznik'in hala ayakta duran kale duvarlarının insanda iyi yapılmış bir şehri ve muhtemelen zengin ve şaşaalı dönemlerini yaşadığı ümidini uyandırdığını belirtiyor. İznik'in Antigones tarafından yapıldığı için önceleri Antigone adını taşıdığını fakat daha sonra Lysimachos'un karısı Nicaa'nın adını aldığı söylemekte, İznik'in bir süre İzmit ile Bitinya'nın başşehri olmak için yarıştığını, fakat daha sonra Kaiser Valens'in İznik'in başkent, İzmit'in ise taşranın hükümet merkezi olmasına karar verdiğini söylemektedir. Yazar, geçtiği diğer şehirlerde olduğu gibi İznik'in de tarihi ve doğal güzelliklerini, camilerini ve kiliselerini anlatmaktadır. Özellikle Hristiyan Alemi için kutsal mekanlarla dolu olan İznik'te de şehri işgal eden Osmanlılar tarafından bazı kiliselerin, İstanbul'da Ayasofya Cami'nde olduğu gibi yazıtların ve fresklerin üzerlerini temel yapıya dokunmadan sıvayla kaplamış fakat Müslüman hükümet tarafından fazla zarar verilmemiştir. Hammer Osmanlılar'ın Hristiyanların kutsal mekanlarına zarar vermediklerini söylerken, Bizanslılar'ın Romalılar'dan kalan tapınakları yakıp yıktıklarını da belirtmektedir. İznik'e içme suyu sağlayan su kanalları ise hala durmaktadır. Yazar porseleni ile de ünlü olan şehirde

üretilen çini ve porselenlerin birer sanat eseri olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en şaşaalı dönemlerinde yaptırılan camilerin İznik Çinileri ile döşendiğini söylemektedir. Yazar , Sultan Orhan döneminde yaptırılan cami , medrese ve aşevlerinde, bu çinilerden eser kalmadığını üzülerek belirtmektedir.

İznik'ten İzmit'e yapılan yolculuk VI.Bölümde (s.125-142) anlatılmaktadır. İznik'ten İzmit'e giderken Türkler arasında Deliklitaş diye adlandırılan doğa harikası bir yerden, Katırlı Dağı'ndan (Samanlı Dağ da denilen) doğudan batıya doğru gidildiğinde çok zengin bitki örtüsü ile kaplı, küçük şelalelerin olduğu Kekpikli Suyu'nun yanından şehre gidildiğini, anayolu takip etmektense İznik Göl'ü boyunca , Bazarköy ve Samanlı Dağ'ı üzerinden on sekiz saat süren bir yolculuk sonunda, İzmit Körfezi'ne ulaşan yazar, sadece oduncuların bulunduğu ve kestikleri odunları dağlardan gelen güçlü suların yardımıyla kıyıya indirdiklerini anlatmaktadır. İzmit Körfezi'ne geldikten sonra karşlarına ilk olarak 150 haneli Müslüman köyü Elbeili gelmektedir. Buradan dağlara doğru tırmanan yazar ve arkadaşları Ağustos ayında buraların çok serin olduğunu, çok zengin ağaç türleri bulunduğunu toprağın yeşilin her renginde çimenlerle kaplı olduğunu ve bu dağın adının Çayırılı Dağ olduğunu yazmaktadır. Hammer İzni- İzmit arasındaki bölgeyle ilgili coğrafi bilgiler vermektedir. Örneğin tarih boyunca Karadeniz'i İzmit Körfezi'ne bir kanalla bağlanması planlarının olduğunu, bu kanalın İznik Gölü'nden geçeceğini söyleyen bir çok coğrafya araştırmacısının bu konuda yanıldığını çünkü yapılması planlanan kanalın coğrafi olarak yine bu bölgede bulunan Sapanca Gölü'nden geçmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sapanca Gölü İzmit'in doğusunda, İzmit'e iki mil uzaklıkta, 15 mil genişlikte, İzmit körfezine Sakarya nehri ile bağlı olan, gemi yapımında kullanılan heybetli ağaçlarla dolu ormanların arasındadır. Bu nedenle de gölün etrafında bir çok gemi yapım atölyeleri mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de III.Ahmet Devri'nde tahıl taşıyan gemilerin Karadeniz'de batması ve kıtlık baş göstermesi sonucu kanal yapımı yeniden gündeme gelmiş, kanal yapımı için gerekli para halktan toplanmış ve o dönemde Osmanlı İmparatorluğu emrinde bulunan Baron de Tott da İzmit'e giderek kanal yapımını kontrol etmekle görevlendirilmişti. Fakat bu arada Kırım'dan yola çıkan tahıl yüklü gemiler gelmiş ve kanal yapımı planları da rafa kaldırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda II.Selim döneminde 957 (1567)'de Sokullu Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Don-Volga Projesi'nde 30,000 Tatar çalışmış, kanalın 3/1'i ise açılmış, fakat sert geçen kış nedeniyle işçiler dağılmış, yapılan masrafları ödemek de sadrazama kalmıştı. Kanal yapımı ile ilgili ikinci öneri ise Akdeniz'in Süveyş kanalı ile Kızıldeniz'e bağlanması projesidir.

İzmit ve İzmit Körfezi VII.Bölümde (s.142-172) anlatılmaktadır . Bir dağın eteklerinde kurulu olan İzmit'in harika bir tabloyu andırdığını söyleyen yazar, Osmanlı'nın Yükselme devrinde 23 bölgeden oluştuğunu, bunlardan üçünde Hristiyanların, birinde Yahudilerin, ondokuzunda ise Müslümanların oturduğunu belirten Hammer, şehirdeki camileri , kiliseleri betimlerken deniz kenarında Kanuni Sultan Süleyman devrinde sadrazam olan Pertev Paşa'nın yaptırdığı Cami'i ve Mimar Sinan tarafından yapılan Muhammed Bey, Alaaddin Bey, Abdüsselam Bey camileri, Rüstem Paşa Hamamı ve Pertev Paşa'nın yaptırdığı Kervansaraydan da söz etmektedir. İzmit'in tarihi gelişimini aktaran Hammer, Bitinya krallarının, Bizanslı kayserlerin yaptırdıkları görkemli sarayların sayısız depremler sonucu yerle bir olduğunu anlatmaktadır. 1330'da Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine giren İzmit, II.Mehmet devrinde Kocaeli Sancağı adını almış ve iki liman şehri İzmit ve İzmir (Kocaeli ve Sigla) Kaptan Paşa'ya tevcih edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnamesinden de söz eden yazar Osmanlı Tımar sistemine değinmektedir.

Beyaz kirazları ve kırmızı elmaları ile meşhur olan İzmit'te, Halveti Şeyhi Şeyh Muhammet Efendi'nin mezarının bulunduğunu belirtilmektedir.

Şehrin kuzeyinden sahil boyunca giden anayolun İstanbul'a çıktığını, bu yolun Türk seyyahların da belirttiği gibi en güvenli yol olduğunu bildiren Hammer, bu bölgeyle ilgili de oldukça ayrıntılı coğrafi bilgiler vermekte, Bozburun, Karamürsel, İstanbul'un hamamları için odun kesilen Samanlı dağı, şifalı suları ve kaplıcaları ile ünlü Yalova'nın bir çok gezginin gözünden kaçtığını belirtmektedir.

İstanbul'a çok yakın olan İzmit ile İstanbul arasında yer alan Fenerbahçe , Dilovası, Hersek'li Ahmet Paşa'nın adını taşıyan Hersek, Hersek'ten sonra gelen Karamürsel, Gavur Ereğlisi de denilen Ereğli, Tavşanlı ve daha bir çok yeri anlatmaktadır.

Ekler ise 167-182. sayfalarda verilmiştir. Bu eklerde coğrafi ve tarihi bilgiler aktarılmıştır. Ekleri şöyle sıralayabiliriz:

A. Cihannüma'dan Sadrazam Sinan Paşa'nın Hicri 909 (Miladi 1503)'te Sakarya nehri'nin Sapanca gölü ve İzmit körfezi ile birleştirilmesi hususunda verdiği bir lahiya.

B. Yine Cihannüma'dan Hüdavendigar Sancağı Bursa ile ilgili coğrafi bilgiler.

Kocaeli sancağı İzmit ile ilgili coğrafi bilgiler.

Kocaeli sancağının merkezi olan İznikmid ile ilgili coğrafi bilgiler

C. Bölgelerin pusula ile hatasız ölçümüne dair bilgiler.,

1.Uludağ'ın Doruğundan,

- 2.Tombak Çukuru,
- 3.İzmit Körfezi,
- 4.Tavşancıl,
- 5.Bursa'nın girişindeki Acemler Çeşmesi,
- 6.İzmit'teki Pertev Paşa Cami'nin bulunduğu bölge,

Yine bu bölümde yazar gittiği yerlerin birbirinden uzaklıkları ve geçtiği yerleşim birimlerini aktarmıştır.

- 1.Cihannüma'da anlatılan anayollar ve sokaklar,
- 2.Dil'den Bursa'ya giden yol,
- 3.Dil'den Hersek üzerinden Eskişehir'e giden yol,
4. Gebiz'den Bursa'ya giden yol,
- 5.İzmit'ten Konya'ya giden yol,
- 6.İzmit'ten Kütahya'ya giden yol,
- 7.İzmit'ten Sapanca üzerinden Bolu'ya giden yol,
- 8.İzmit'ten Ankara'ya giden yol,
9. Bursa'dan Bergama'ya giden yol,
- 10.Bursa'dan İzmir'e giden yol,
- 11.Bursa'dan Kütahya'ya giden yol,
- 12.Bursa'dan, Çanakkale'den sonra Ordu Merkezi'ne giden yol,

Son olarak ta Yazıtların (Kitabeleri) üzerlerinde kazınmış bulunan metinleri aynen yazıp Almanca'ya çevirerek aktarmıştır (s.185-200).